

**ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ ТА ЗАЙНЯТІСТЬ СІЛЬСЬКОГО
НАСЕЛЕННЯ У ДНІПРОПЕТРОВСЬКІЙ ОБЛАСТІ**

*І. М. ДЕМЧАК,
генеральний директор,
заслужений працівник сільського господарства України,
Український науково-дослідний інститут
продуктивності агропромислового комплексу
М. К. ОРЛАТИЙ,
доктор економічних наук, професор,
Національна академія державного
управління при Президентові України*

Проаналізовано сучасний стан демографічної ситуації, формування ринку праці та зайнятості сільського населення Дніпропетровської області.

Постановка проблеми. Відтворення населення та його розселення – це багатоаспектний складний процес, який можна характеризувати з різних точок зору. Людські ресурси – специфічний і найважливіший з усіх видів економічних ресурсів. Їх вивчення має велике значення для оцінки ринку праці й розроблення відповідної державної демографічної, соціальної й економічної політики з метою впливу на процеси відтворення населення та його зайнятості.

Дослідження демографічних процесів нерозривно пов'язане з виявленням особливостей демографічного руху, який поділяють на види та підвиди за причинами, покладеними в їх основу. Для природного руху – це народжуваність і смертність, для механічного – імміграції та еміграції, для соціального – переміщення населення в межах соціуму між окремими соціальними групами.

Демографічна ситуація – важлива складова, що впливає на середньо- та довгострокові плани розвитку як країни, так і окремих її регіонів. Складність, багатоаспектність та регіональна специфіка демографічних процесів потребують особливої уваги до їх вивчення.

Безумовно, демографічна ситуація на селі в межах Дніпропетровської області розглядається з урахуванням загальних для України чинників. Водночас слід зазначити, що в кожній адміністративній одиниці низового рівня спостерігаються специфічні, притаманні лише цій території риси демографічного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування ресурсного потенціалу сільських територій ґрунтовно досліджені в наукових працях Д. Богині, О. Бородіної, І. Гнибіденка, Ю. Краснової, Е. Лібанової, А. Лісового, О. Могильного, О. Хомри, К. Якуби та ін.

Мета дослідження – вивчити демографічні тенденції та проаналізувати сучасний стан демографічного середовища і трудових ресурсів у сільській місцевості Дніпропетровської області.

Виклад основного матеріалу. Аналіз динаміки сільського населення Дніпропетровської області свідчить, що чисельність сільських жителів на 1 січня 2012 р. становила 550,8 тис. осіб, а в останні роки демонструє загальну тенденцію до скорочення. Так, у 1990 – 2011 рр. чисельність наявного сільського населення скоротилася на 93,5 тис. осіб, у тому числі чоловіків на 34,4 тис. осіб, жінок – на 59,1 тис. осіб [1, С. 13].

У 2011 р. у структурі сільського населення області 16,3 % становлять діти та підлі-

тки, 59,7 – особи працездатного віку, 24 % – пенсіонери за віком. Проте частка населення віком 0 – 15 років коливається від 18,8 у Юр'ївському районі до 14,4 % у Петропавлівському; віком 16 – 59 років – від 62,9 у Дніпропетровському районі до 56,5 % у Верхньодніпровському; віком 60 і більше років – від 28 у Верхньодніпровському районі до 21,3 % у Дніпропетровському [3, С. 19].

Чисельність сільського населення зменшується переважно внаслідок скорочення чисельності осіб допрацездатного віку, тобто природної основи відтворення селянства, при одночасному зростанні абсолютної та відносної чисельності пенсіонерів, у результаті чого відбувається інтенсивне старіння жителів, зростає демографічне навантаження на працездатне населення. Причому демографічне навантаження зростає переважно за рахунок осіб пенсійного віку. Отже, витрати життєвих сил працездатного населення значною мірою спрямовані не на відновлення нових поколінь, а на утримання батьків і прабабків.

Особливу занепокоєність викликає статеві-вікова структура сільського населення області, для якої характерні такі риси:

- переважання чисельності жіночого населення віком понад 30 років у старших вікових групах сягає майже вдвічі;
- значне демографічне навантаження на працездатне населення;
- велика частка населення старших вікових груп, що обмежує демографічні можливості зростання чисельності населення або його стабілізації за рахунок природного приросту.

За період між переписами населення 1959 р. та 2001 р. відбувся демографічний перехід сільського населення Дніпропетровської області від розширеного типу відтворення до простого, а згодом – і до звуженого. Його наслідки спостерігаються як у демографічному процесі, так і в навантаженні на осіб працездатного віку. Демографічні втрати другої світової війни протягом усіх періодів наявно простежуються в деформованій статеві-віковій структурі населення.

Нині збільшується демографічне навантаження на осіб віком 16 – 59 років. Водночас у сільській місцевості воно значно вище, ніж у міських поселеннях (676 осіб проти 553 осіб).

Останніми роками середньорічні темпи скорочення чисельності осіб працездатного віку залишались високими. У зв'язку з чим зростає коефіцієнт демографічного навантаження на жінок фертильного віку.

Демографічні процеси у Дніпропетровській області свідчать про виникнення негативних явищ. Основною складовою демографічної кризи є значне зниження народжуваності, про що свідчать динаміка кількості народжень та показники інтенсивності цього процесу (табл. 1). У 2011 р. чисельність народжених у сільській місцевості області становила 12 осіб у розрахунку на 1000 наявного населення. У 1991 – 2011 рр. абсолютна чисельність народжених знизилась на 1459 осіб, або на 19,2 % [1, С. 30].

Таблиця 1

Динаміка природного руху сільського населення за роками

	Осіб			У розрахунку на 1000 жителів, осіб		
	народжені	померлі	природний приріст (скорочення)	народжені	померлі	природний приріст (скорочення)
1991	8046	11560	-3514	12,6	18,1	-5,5
1996	5947	13127	-7180	9,5	20,9	-11,4
2001	4837	12125	-7288	8,0	19,9	-11,9
2006	5429	11944	-6515	9,5	21,0	-11,5
2011	6587	10525	-3938	12,0	19,1	-7,1

Рівень народжуваності у матерів різних вікових груп суттєво різняться. Так, найвищі показники мають групи жінок віком 20 – 25 років (11 дітей на 100 жінок), дещо нижчі вони у матерів віком до 20 років.

Економічні причини зниження народжуваності криються у галузях виробничої сфери. Та частина національного доходу, що використовується на особисте споживання, навіть у некризових умовах не відшкодовувала необхідних витрат сім'ї на утримання не тільки третьої, а й навіть другої дитини. Тому сім'я з дітьми не була економічно забезпеченою, рівень життя її був нижчим від соціально необхідного. За роки соціально-економічної кризи ситуація погіршилася, на що селянство зреагувало зниженням народжуваності. Щоправда ситуація дещо поліпшилася після прийняття законодавчих актів про надання одноразових грошових виплат при народженні першої, другої та третьої дитини.

Віковий склад сільського населення характеризується зменшенням частки дітей у загальній чисельності населення поряд із суттєвим збільшенням частки осіб, старших за працездатний вік, що ускладнює сучасну демографічну ситуацію в районі і зумовлює зростання старіння населення.

В умовах суттєвого зниження народжуваності, наростання старіння населення прогресує рівень показника смертності, знижується коефіцієнт життєвості населення (співвідношення народжень і смертей). Так, якщо природне скорочення у 1990 р. становило - 4,6 особи на 1000 жителів, то у 2011 р. – -7,1 особи. Отже, скорочується і середня тривалість життя.

На динаміку чисельності народжених впливають як інтенсивність дітонароджування, так і структурні зміни у статеві-віковому складі сільського населення. Найбільш активна дітородна група жінок віком 25 – 29 років зростає, їх частка у загальній чисельності становила у 2011 р. 8,5 % проти 6,7 % у 2001 р. Крім того, на жінок вищезазначеного віку припадає майже третина загальної чисельності народжених.

Останнім часом спостерігаються зміни у співвідношенні дітей за порядком їх народження, а саме: зменшується частка перших народжених дітей та збільшується других. Так, у 2001 р. частка перших дітей у загальній чисельності народжених становила 64,3 %, у 2011 р. – 50,7, других – відповідно 27,9 і 36,4 %.

Динаміка показника смертності особливо прискорилося у першій половині 90-х років з розгортанням в Україні соціально-економічної кризи, яка набула тотального характеру. Так, загальна кількість померлих у сільській місцевості Дніпропетровської області у 2011 р. становила 10,5 тис. осіб, а коефіцієнт смертності (кількість померлих на 1 тис. сільських жителів) підвищився від 5,5 у 1991 р. до 7,1 ‰ у 2011 р.

Загальний коефіцієнт смертності протягом одного покоління збільшився майже вдвічі. Відбувається процес "омолодження" коефіцієнта смертності, тобто зниження середнього віку померлих, скорочується середня очікувана тривалість життя при народженні.

На жаль, у зв'язку з нагромадженням населення у старших вікових групах сільському населенню Дніпропетровської області властиві високі показники смертності. Серед головних причин смертності, як і в Україні в цілому, лідирують хвороби системи кровообігу, на другій позиції – новоутворення.

Особливу увагу привертає дитяча смертність у віці до одного року. За цим показником Дніпропетровська область демонструє гірші показники від середніх по Україні, причому останніми роками спостерігається значне її зростання. Зменшення дитячої смертності має стати головною запорукою для стабілізації чисельності сільського населення.

Статєва диспропорція сільського населення Дніпропетровської області – одна з основних причин юридичної основи формування родини – зниження показника шлюбності і зростання темпів розлучуваності. Так, коефіцієнт шлюбності (кількість зареєстрованих шлюбів на 1000 наявного населення) знизився від 7,7 од. у 1990 р. до 5,9 у 2011 р., а коефіцієнт розлучуваності (кількість зареєстрованих розлучень на 1000 наявного населення) підвищився від 1,9 до 1 од. Зростає співвідношення між чисельністю розлучених і одружених: якщо у 1990 р. розпадалася кожна четверта сім'я, то у 2011 р. – кожна друга [1, С. 43]. Нині у суспільстві зрос-

тає орієнтація на неформальні шлюбно-сімейні відносини. Збільшується частка бездітних та однодітних родин, зростає чисельність дітей, народжених поза шлюбом, а також матерів-одиначок, що значно погіршує демографічні перспективи Дніпропетровської області.

Серйозною соціально-демографічною проблемою суспільства лишається старіння населення. Рівень старіння сільського населення Дніпропетровської області характеризує його середній вік, який на початок 2011 р. становив 41,3 р., для чоловіків – 37,5, жінок – 42,6. "Найстаріше" населення у Павлоградському та Петропавлівському районах, а "наймолодше" – у Новомосковському.

Погіршення статево-вікової структури населення у сільській місцевості Дніпропетровської області останніми роками супроводжується негативними якісними характеристиками здоров'я. Чисельність хворих збільшилася майже за всіма класами хвороб. Особливо небезпечними стали хвороби, зумовлені соціальним становищем селян, зокрема, активна форма туберкульозу, венеричні хвороби, ВІЛ-інфекція. Зростає захворюваність на психічні розлади, окремі інфекційні хвороби, такі як грип і гострі інфекції верхніх дихальних шляхів, вірусний гепатит та ін. Не поліпшується ситуація із серцево-судинними захворюваннями, злоякісними новоутвореннями, венеричними хворобами.

Зменшення чисельності сільського населення Дніпропетровської області в основному відбувається під впливом природного і механічного (міграційного) руху та адміністративно-територіальних перетворень. У динаміці сила впливу кожного з наведених чинників на чисельність населення змінюється. Якщо у 1960 – 1995 рр. домінуючим чинником, що зумовлював зменшення селян, був міграційний вплив їх із села, який на 60 – 30 % компенсувався природним приростом, то у 2005 – 2011 рр. таким став природний спад населення [4, С. 92].

Основні складові механічного руху населення – еміграція та імміграція. Внаслідок еміграції населення вибуває з певної території, його чисельність зменшується. Внаслідок імміграції населення прибуває до певної території із-за її меж і його чисельність зростає. Механічний рух населення і його складові обов'язково прив'язані до певних територій, отже, дана категорія обов'язково носить специфічний регіональний характер. Для сільської місцевості Дніпропетровської області протягом усіх років незалежності України характерне від'ємне сальдо міграцій як внутрішньорегіональних, так і зовнішніх потоків. Сальдо міграцій разом з від'ємним природним приростом формують високі показники скорочення сільського населення регіону (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл сільських мігрантів за потоками у 2011 році

Міграція	Осіб			У розрахунку на 100 тис. сільських жителів		
	прибулих	вибулих	сальдо міграції	прибулих	вибулих	сальдо міграції
Усього	11287	10351	936	2053,5	1883,2	170,3
у тому числі:						
внутрішньорегіональна	8786	8098	688	1598,5	1473,3	125,2
зовнішня	2501	2253	248	455,0	409,9	45,1
з неї:						
міжрегіональна	2134	2162	-28	388,2	393,3	-5,1
міждержавна	367	91	276	66,8	16,6	50,2

Дзеркальним відображенням більшості політичних та соціально-економічних процесів, що відбуваються у державі, є ринок праці, який фокусує в собі найгостріші проблеми: зростання безробіття, посилення структурних і регіональних диспропорцій зайнятості, неконтрольований відтік робочої сили за кордон, зміни в якості робочої сили і мотивації праці, падіння рівня доходів населення тощо. Соціально-економічні трансформації, які

нині відбуваються в Україні, найяскравіше віддзеркалюються на сільському ринку праці та впливають на процеси відтворення робочої сили. Демографічна ситуація, що склалася в Дніпропетровській області, поглиблення процесу старіння населення у поєднанні із загальним економічним спадом і падінням рівня життя населення призвели до деформацій у формуванні та реалізації трудового потенціалу, зайнятості сільського населення.

Для поступального економічного розвитку регіону важливою складовою є людські ресурси як специфічний і найважливіший з усіх видів економічних ресурсів. Саме демографічний процес як основа формування населення визначає кількість і якість людських ресурсів. Важливо, що людські ресурси кількісно формуються в основному за кілька десятків років до появи можливості їх використання, а якісне їх формування може відбуватися протягом значного часу, іноді все життя людини.

Проблема зайнятості населення – загальнодержавна, особливо гостро стоїть у сільській місцевості, що пов'язано зі спрощеною структурою суспільного виробництва, обмеженням потенційних місць праці, нерозвинутою інфраструктурою.

Останніми роками в області спостерігаються негативні тенденції у використанні трудового потенціалу. Крім того, участь населення у суспільному виробництві та особистому підсобному господарстві супроводжується низьким рівнем продуктивності праці. У 2011 р. економічно активне населення у сільській місцевості Дніпропетровської області віком 15 – 70 років становило 259,5 тис. осіб; зайняті працездатного віку – 210,4 тис. осіб; безробітні працездатного віку, зареєстровані у державній службі зайнятості, – 20,4 тис. осіб (табл. 3).

Водночас на ринку праці в сільській місцевості відбувається процес збільшення неповної зайнятості працівників у аграрній сфері. Так, у 2011 р. рівень вимушеної неповної зайнятості у сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ними послугах характеризується таким чином: 6,1 % працівників переведено з економічних причин на неповний робочий день (тиждень), а 0,7 % знаходились у відпустках без збереження заробітної плати (відсотків від середньооблікової чисельності штатних працівників). Чисельність працівників, прийнятих на роботу на умовах неповної зайнятості, за видами економічної діяльності на 31 грудня 2011 р. становила 324 особи, або 4,2 % від облікової чисельності штатних працівників.

Таблиця 3

**Населення Дніпропетровської області за економічною активністю,
статтю та місцем проживання у 2011 р., тис. осіб**

	Усього	У тому числі			
		жінки	чоловіки	міські поселення	сільська місцевість
Економічно активне населення віком 15 – 70 років	1643,6	791,2	852,4	1384,1	259,5
працездатного віку	1541,5	716,9	824,6	1310,7	230,8
старші працездатного віку	102,1	74,3	27,8	73,4	28,7
Зайняті	1531,3	748,0	783,3	1292,2	239,1
працездатного віку	1429,2	673,7	755,5	1218,8	210,4
старші працездатного віку	102,1	74,3	27,8	73,4	28,7
Безробітні	112,3	43,2	69,1	91,9	20,4
працездатного віку	112,3	43,2	69,1	91,9	20,4
старші працездатного віку	-	-	-	-	-
Економічно неактивне населення віком 15 – 70 років	877,7	555,8	321,9	739,4	138,3
працездатного віку	496,5	281,5	215,0	408,9	87,6
старші працездатного віку	381,2	274,3	106,9	330,5	50,7

За даними державної служби зайнятості області, на 1 січня 2012 р. статус офіційно-го безробітного мав кожен третій мешканець сільської місцевості. Рівень зареєстрованого безробіття у сільській місцевості області становив 2,9 %. Серед сільських районів він коливався від 7 % – у Юр'ївському до 0,9 – у Дніпропетровському.

Минулого року переважав попит на працівників найпростіших професій, для яких призначалось 29 з кожних 100 таких місць, та на кваліфікованих робітників з інструментом – 19. Водночас практично не було потреби у кваліфікованих робітниках сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства, а також у технічних службовцях.

Наслідком рівня зареєстрованого безробіття є навантаження на вільне робоче місце. Нині на селі складна ситуація між попитом і пропозицією робочої сили. Так, у Петропавлівському районі, наприклад, на одне вільне робоче місце претендують 64 особи, в Апостолівському – 61, у Покровському – 48 осіб. Тому вирішення проблеми зайнятості має стати ключовим та пріоритетним при розробленні планів регіонального розвитку.

Висновки. Аналіз демографічної ситуації та зайнятості сільського населення Дніпропетровської області потребує вирішення проблеми використання трудового потенціалу села через розроблення заходів з регулювання зайнятості населення та ринку праці в регіоні, зокрема, програми зайнятості, яка включає систему економічного стимулювання (пільги з оподаткування, кредити, субсидії) підприємств, що гарантують зайнятість і створюють робочі місця, вирішує питання соціального захисту населення.

Удосконалення існуючого механізму державного регулювання ринку праці на селі має ґрунтуватись на нових законодавчих підвалинах. Потребують законодавчого вирішення питання отримання випускниками середніх та вищих закладів освіти гарантій першого робочого місця, розповсюдження практики квотування робочих місць для інвалідів, інших малозахищених категорій громадян, дискретності виплати допомоги по безробіттю та встановлення її у випадку часткового безробіття тощо.

Основною проблемою реалізації трудової активності населення є проблема прихованого безробіття. В області також загострюється ситуація на фіксованому ринку праці, про що свідчить подальше суттєве зростання частки осіб з числа найменш захищених верств населення. Отже, для досягнення ефективної зайнятості населення району потрібно насамперед створити дійовий механізм зайнятості, збалансовану структуру галузей економіки, продуктивну зайнятість, престижність і безпеку аграрної праці, сучасну освіту та медичне обслуговування, соціальну захищеність тощо.

Вивчення умов, які впливають на поліпшення демографічної ситуації, процесів у сфері зайнятості сільського населення Дніпропетровської області свідчить, що демографічні процеси, структура зайнятості населення даної території в основному відповідають загальноукраїнським тенденціям. Формування ринку праці у регіоні нерозривно пов'язане з економічними процесами в Україні і супроводжується зростанням чисельності незайнятого населення, збільшенням розбалансованості в попиті та пропозиції робочої сили, деяким призупиненням процесів маятникової міграції та деяким збільшенням зовнішньої.

Список використаних джерел

1. Статистичний збірник “Населення Дніпропетровської області у 2011 році”. – Дніпропетровськ, Головне управління статистики у Дніпропетровській області, 2012. – 129 с.
2. Статистичний збірник “Чисельність наявного населення Дніпропетровської області на 1 січня 2012 року”. – Дніпропетровськ, Головне управління статистики у Дніпропетровській області, 2012. – 50 с.
3. Статистичний збірник “Розподіл постійного населення Дніпропетровської області за статтю та віком на 1 січня 2012 року, його економічна активність та зайнятість”. – Дніпропетровськ, Головне управління статистики у Дніпропетровській області, 2012. – 88 с.
4. Статистичний збірник “Економічна активність населення Дніпропетровської області за 2011 рік”. – Дніпропетровськ, Головне управління статистики у Дніпропетровській області, 2012. – 132 с.
5. Статистичний збірник “Праця 2011”. – Дніпропетровськ, Головне управління статистики у Дніпропетровській області, 2012. – 218 с.
6. Розвиток сільських територій Дніпропетровської області: моногр. / М. К. Орлатий, І. М. Демчак, А. Є. Величко та ін. – К.: НДІ “Укراгропромпродуктивність”, 2013. – 242 с.

Демографическая ситуация и занятость сельского населения в Днепропетровской области

И. Н. Демчак,
*генеральный директор,
заслуженный работник сельского хозяйства Украины,
Украинский научно-исследовательский институт
продуктивности агропромышленного комплекса*

М. К. Орлатый,
*доктор экономических наук, профессор,
Национальная академия государственного
управления при Президенте Украины*

Проанализировано современное состояние демографической ситуации, формирования рынка труда и занятости сельского населения Днепропетровской области.

Demographic situation and employment of selskogo population of the Dnepropetrovsk region

I. Demchak
Ukrainian research institute of productivity of agroindustrial complex
M. Orlatyi,
doctor of economic sciences

The modern being of demographic situation, forming of market of labour and employment of rural population of the Dnepropetrovsk region is analysed.